

PUTOPISNI ELEMENTI U KRLEŽINIM PISMIMA

Klara Kajba-Šimanić
Novi list d.d.
Lektor – revizor
klara.ks@hotmail.com

UDK: 821.163.42-6.09 Krleža, M.
Prethodno priopćenje
Primljen: 31. 10. 2024.
Prihvaćen za tisak: 2. 6. 2025.

Bela, dijete drago zbirka je stotinu izabраних писама које су размјенијали Bela i Krleža između 1918. i 1981. godine. Proučavanjem Krležinih pisama može se uočiti prepletanje različitih žanrova. Predmet su analize putopisni elementi u epistolarnoj formi, stoga su se analizirala Krležina pisma te proučavala relevantna znanstvena i stručna literatura vezana za ovu temu. Krleža šalje pisma iz različitih europskih gradova te kratkim dotematizacijama prenosi svoje impresije i oblikuje zanimljive društveno-političke slike gradova u kojima boravi. Krležine imagološke konstrukcije fragmentarno su raspršene kroz brojna pisma u kojima putopisni subjekt otkriva svjetove poznatih gradova očima umjetnika. Sagleda li se zbirka u cjelini, može se zaključiti da se sastoji od mnoštva putopisnih razglednica koje je Krleža slao sa svojih brojnih putovanja tijekom većega dijela svoga života, te su kao takva svjedočanstvo ne samo oblikovanja Krleže kao umjetnika i intelektualca već i društveno-političke slike mnogih europskih kulturnih središta kroz Krležu kao putopisnoga subjekta i pripovjedača.

KLJUČNE RIJEČI: *dotematizacija, imagologija, Krleža, putopis i putopisni subjekt*

Uvod

Ovaj će se rad baviti pismima Miroslava Krleže koja su objavljena kao dio zbirke *Bela, dijete drago* 2015. godine. Riječ je o zbirci koju je priredio leksikograf i pisac Vlaho Bogišić, a sastoji se od stotinu izabраних писама које су размјенијали Krleža i njegova supruga Bela između 1918. i 1981. godine. Fokus ovoga rada isključivo je na Krležinim pismima kojih je ukupno u zbirci 70. „Pisma su“, kako ističe Vlaho Bogišić, „upućena iz više od dvadeset poštanskih ureda, od Moskve do Varaždinskih toplica“ (Bogišić 2015: 314) te, između ostaloga, bilježe Krležina brojna putovanja gradovima kao što su Pariz, Moskva, Varšava, Beograd, Dubrovnik, Brno, Prag itd. Već u prvome pismu¹ zbirke Krleža otkriva svoju sklonost prema putovanjima pa ističe: *Ja*

¹ Prvo pismo objavljeno u zbirci poslano je ujesen 1919. godine.

već šest godina ne znam što će biti sutra. I uvek putujem bezglavo i jurim i uvek nešto čekam. A ja već znadem i to da ne treba da se juri jer nema zašto, i to je mnogo, veruj mi, to znati. Jer onda se stvar drži u ruci (Krleža 2015: 7).

Putopisni elementi u Krležinim pismima

Proučavanjem Krležinih pisama može se uočiti prepletanje različitih žanrova, od autobiografije i memoara pa do dnevničkih zapisa, ali predmetom ove analize bit će žanr putopisa, stoga će se proučavati načini bilježenja prostora i putopisni elementi u epistolarnoj formi. Prije svega treba istaknuti definiciju putopisa kakvu je odredio Dean Duda u knjizi *Priča i putovanje*:

„Putopis je književna vrsta tematski oblikovana vjerodostojnim putovanjem subjekta diskurza (putopisca) koji pripovijeda zgrade na putu, opisuje prostore kojima putuje i mjesta na kojima boravi, iznosi svoja zapažanja o ljudima koje na putu susreće, o njihovim običajima i načinu života te počesto o kulturnim i umjetničkim znamenitostima krajeva u kojima se zatječe“ (Duda 1998: 48–49).

Također treba istaknuti da je riječ o nefikcionalnome pripovjednom proznom obliku. Sve navedene karakteristike putopisa mogu se pronaći i u Krležinim pismima. No, s obzirom na to da je riječ o kratkome pripovjednom obliku, Krležina pisma najbolje određuje ono što Duda naziva putopisnom razglednicom za koju i tvrdi da je bliska pismu. Duda pritom ističe da se putopisna razglednica razlikuje od putopisa po tome što:

„obuhvaća jednu putopišćevu postaju i često je lišena obavijesti o tijeku putovanja. Posrijedi je situacija u kojoj putopisac, došavši na određeno mjesto, odabire nekoliko motiva od kojih slaže prikladnu sliku. Vizualno takav postupak doista nalikuje razglednici koja sadrži jedan motiv ili nekoliko sličica reprezentativnih motiva“ (Duda 1998: 64).

Osim toga, dodaje da u tekstu mora postojati barem jedna sastavnica elementarne putopisne sheme, odnosno mora se spomenuti ili čin odlaska ili čin putovanja ili čin dolaska. Može se zaključiti da je glagol kretanja nužan jer bez njega nedostaje osnovna pretpostavka putopisne događajnosti (usp. Duda 1998: 66).

Krležina pisma u zbirci mogu se definirati kao putopisne razglednice koje Krleža šalje iz različitih europskih država te u njima kratkim dotematizacijama prenosi svoje impresije i oblikuje zanimljive društveno-političke slike gradova u kojima boravi. Većina pisama ne opisuje sam tijek putovanja, već kratke

zgode koje se Krleži događaju nakon što je već stigao na odredište. Pisma također prikazuju njegove susrete s ljudima, financijske i poslovne brige te kako kontemplira o moralu, politici i umjetnosti, pritom promišljajući o utjecajima koje te ljudske djelatnosti imaju jedna na drugu.

Pederin u *Hrvatskome putopisu* pak ističe da je putopis „jedan od najstarijih književnih rodova“ koji unatoč tome „ima dugi razvoj kao poluknjiževni rod“, a kao razlog navodi sljedeće:

„Mnoge putopise napisali su ljudi skromnih umjetničkih sposobnosti, ali su ih opisani doživljaji nadvisili. (...) Kad je književnost postala nacionalna u 19. st., ona je tražila identitet nacije u romanu, u lirskoj i epskoj pjesmi... ali ne u putopisu vjerojatno zbog zabune oko prirode putopisa koji je za jedne bio književno djelo, a za druge povijesni izvor, a ovi su bili brojniji. Ako bi neki znatniji pisac napisao putopis, on se je istraživao kao izvor za poznavanje njegova životopisa...“ (2007: 7).

Razmatra li se ovo djelo kao zbirka putopisnih razglednica, može se uočiti da su imagoške konstrukcije fragmentarno raspršene kroz brojna pisma u kojima putopisni subjekt otkriva svjetove poznatih gradova prvenstveno očima umjetnika. Njegovi boravci u inozemstvu usko su vezani za njegovo stvaralaštvo i za gradnju njegova identiteta kao europskoga književnika. Krleža nije običan putnik jer je većina njegovih putovanja motivirana vlastitim zanatom. Stoga ni njegovo katalogiziranje kulturno-povijesnih obavijesti, svijeta prirode i svakodnevnoga života nije lišeno umjetničkoga izraza. Samim time Krležina pisma i njihov putopisni izričaj imaju neupitnu literarnu vrijednost. No pritom treba razdvojiti Krležu kao autora pisama i kao stvarnu osobu od Krleže kao putopisnoga subjekta i lika koji proizlazi iz teksta pisama. Problematičnost te zamke „identičnosti“ između autora, pripovjedača i lika objašnjava Lejeune kada piše o žanru autobiografije, ali također ističe da se može primijeniti i ona ostalu „intimnu književnost“ kojoj epistolarna forma pripada:

„Dakle, probleme autobiografije valja postaviti s obzirom na vlastito ime. (...) U tom se imenu sažimlje svo postojanje onoga što nazivamo autorom: jedina oznaka u tekstu nekog nedvojbenog izvantekstualnog područja, koja upućuje na zbiljsku osobu, koja pak na taj način zahtijeva da je smatraju neopozivo odgovornom za iskazivanje cijelog napisanog teksta. U mnogim se slučajevima prisutnost autora u tekstu svodi samo na to ime. No mjesto koje se dodjeljuje tom imenu je kapitalno: povezano je, socijalnom konvencijom, s odgovornom obvezom neke stvarne osobe“ (2000: 211).

Iako se u ovoj analizi o Krleži prvenstveno govori kao o putopisnome subjektu i liku umjetnika kao pripovjedača pisama, čitatelju je gotovo

nemoguće ne uzeti u obzir Krležu kao stvarnu osobu. Osobito kada se u pismima spominju ostala Krležina književna djela, imena stvarnih povijesnih ličnosti i događaja, pa čak i njegova supruga kao naslovljenica pisama. Zato se Krležina pisma ne mogu posve razumjeti a da se ne posegne za razumijevanjem njegova životopisa. Putopisni subjekt služi se kodovima koje je nemoguće dešifrirati ako čitatelj nije upoznat s povijesnim kontekstom njihova nastanka. Osim toga, otežanomu razumijevanju teksta pridonosi upravo to što se putopisni subjekt izražava u epistolarnoj formi, a njegova pisma nisu namijenjena bilo kojemu čitatelju, već isključivo Beli o kojoj će više biti rečeno u kasnijemu dijelu analize.

Dakle, u Krležinim pismima izražena je subjektova sklonost da komentira umjetnost zemlje u koju je doputovao te da ju uspoređuje s matičnom kulturom i sa svojim položajem umjetnika u njima objema. Pa tako piše o Varšavi sljedeće:

Grad u svakome pogledu iznad Agrama (...) Teatri? Ovo što sam do sad vidio, relativno slabo. Originalna produkcija je šund (...) Glumci? Poslje jednogodišnje borbe (koja još djelomično traje) kažu, da su se najbolje sile povukle u cabarete. Vidio sam nekoliko glumica, prvoklasnih (...) Glumci prosječno dobri...iznad Praga, ali ispod Rusa. Literatura, bez velikih imena (Krleža 2015: 105)².

Po iskustvu što ga imam iz Praga i iz Varšave, afirmisati se s mojim stvarima ovdje i u Pragu nije teško, prije svega jer su u svakom pogledu sposobne za konkurenciju! Izgraditi veze u ovim intelektualnim klockama, kao stranac nije teško, ali ne ide odmah (Krleža 2015: 107)³.

Promatra li se svako pismo zasebno, Krleža u njima oblikuje kataloge informacija koji bi u cjelini mogli činiti intrigantan putopisni leksikon Europe. Promatranjem područja putovanja te opisivanjem vlastite svakodnevice u njima i odabirom specifičnih motiva u svakome pismu, putopisni subjekt otkriva čitatelju ne samo esenciju života i kulture svakoga grada u kojemu se nalazi već i otkriva samoga sebe. Ističe prepreke s kojima se suočava, od zdravstvenih tegoba do financijskih problema. Smetaju mu natrpiani gradovi, buka i smrad s ulica, dok istovremeno čezne za prirodom te se divi umjetničkim djelima. Samim time oblikuje zanimljive zaplete i od putovanja oblikuje pustolovinu, iako se te pustolovine ne događaju tijekom putovanja do odredišta, već unutar samih gradova u kojima boravi. Čak i tamo gdje se čini da je radnja monotona, Krleža uspijeva zainteresirati nepatvorenom kritikom

² Krleža šalje pismo iz Varšave u Zagreb u ožujku 1932.

³ Krleža šalje pismo iz Varšave u Zagreb u ožujku 1932.

i umjetničkom dotematizacijom, ne ustručavajući se izraziti negativna mišljenja o kapitalizmu i velegradu kao njegovom žilom kucavicom. Jedno je od takvih mjesta u tekstu primjer u kojem kritizira kapitalističku konzumaciju umjetnosti vezanu za posjete Louvreu za vrijeme boravka u Parizu:

Inače sam svaki dan u Louvreu po nekoliko sati. Slike su kao ljudi: treba ih dugo poznavati prije nego što ih čovjek upozna, a ljude i muzeje turisti ne poznaju. Između tri hiljade slika u Louvreu ima ih najmanje 300 pred kojima treba prostajati kao u audijenciji dok te ne pripuste jednom Carravagiu ili Boticelliu ili Angelicu. Šteta je što smo sve to sprčkali kao prava djeca (Krleža 2015: 143)⁴.

Osim toga, treba istaknuti da Krleža kao putnik nije u svim pismima isti tip putnika jer i njegovi odlasci na putovanja imaju različite motivacije. Neka Krležina putovanja motivirana su njegovim spisateljskim radom, stoga je i vrijeme njegova povratka određeno postizanjem nekoga cilja, pa tako primjerice putuje u Beograd radi planiranja uprizorenja drame *Agonija* u tamošnjemu kazalištu. Uz to, Krleža putuje i da bi pisao i tražio inspiraciju na novim mjestima, primjerice kada piše da se preselio u Zbraslav (Prag) i da tamo planira ostati dok ne završi roman. U neke druge gradove putuje kao skitnica odnosno nomad koji nema jasno definiran povratak (što je tipično za modernistički putopisni subjekt), pa tako iz Splita piše: *Prije svega, što se mene tiče nemam plana nikakvog! Spavam i dangubim tako da nisam pročitao ni retka, pa čak ni novine ne čitam* (Krleža 2015: 219)⁵.

Unatoč tome Krleža uspješno oblikuje putopisne kataloge i impresije čak i kada ističe da mu se to ne da raditi ili da to tek planira napraviti. Tako on dodaje popis kulturno-povijesnih znamenitosti i prirode – svega što je uspio obići dok je, kako kaže, dangubio, pa ističe neke od njih kao što su: 1. Konzervatorski zavod Cvita Fiskovića; 2. Arheološki muzej; 3. Moderna galerija; 4. Kave Dioklecijanove; 5. Urbanistički centar; 6. Dalmatinska zagora, 7. Čitav tok Cetine; 8. Rodna kuća Milana Begovića itd. (usp. Krleža 2015: 219 i 221)⁶.

Od svih elemenata putopisa, imagološke diskurzivne konstrukcije pritom se najviše ističu jer se pojavljuju u gotovo svakome pismu. Krleža tematizira dihotomije istok-zapad te kapitalizam i socijalizam. Također, subjektova percepcija o vlastitoj pripadnosti razlikuje se od pisma do pisma, ovisno u kojemu se gradu putopisni subjekt nalazi i o kojemu motivu pripovijeda. Kao

⁴ Krleža šalje pismo iz Pariza u Zagreb u rujnu 1932.

⁵ Krleža šalje pismo iz Splita u Zagreb u rujnu 1959.

⁶ Krleža šalje pismo iz Splita u Zagreb u rujnu 1959.

jedan od primjera ističe se Krležino putovanje u Rusiju pri čemu ispravlja pogrešne heteropredodžbe o toj zemlji te piše sljedeće:

Moskva je vrlo interesantan grad u svakome pogledu i sve ovo ovdje zanimivo je i poučno. Promet je velik, valuta zlatna kao i engleska i mnogo se radi. Teatri rade kao u bilo kojem drugom evropskom centru i knjige se štampaju enmasse. Tu se polažu temelji novih društvenih oblika i to se oseća na svakom koraku. Sve evropske i naše dosadanje informacije nisu tačne. Ovde nastaje perioda neslućenoga prosperiteta u svakome pogledu. Kvantitet je američanski. Kakve će to imati posledice u kvalitetu u sledećih 100 god. to je otvoreno pitanje. Svakako je sigurno da to više nisu pokusi nego stvarnost – ekonomska (Krleža 2015: 53)⁷.

Krleža je osim toga i napisao putopis *Izlet u Rusiju (1925.)* za koji Pederin zaključuje da je „najvažniji književni putopis ekspresionizma i lijeve misli u Hrvatskoj“ (2007: 136), te se i u njemu mogu prepoznati slične imagološke slike i kritika Europe:

„Europa je dakle samo napredak koji je proizveo nakaznosti i društvenu nepravdu u podjeli na bogate i siromašne. (...) Ovo negativno viđenje Europe kao nedostojne i zvjerske rulje nastavak je Nietzscheova viđenja Europe kao efermne, uopće banalne i duhovno ograničene. (...) U ovom putopisu Krleža nije obračunao samo s književnom tradicijom, već i s društvenom, s načinom mišljenja i mentalitetom 19. st. uvjetovanim znanošću, ćudoređem, ukratko s mentalitetom jednoga doba. Sredstvo toga obračuna je ironička, pa i parodistička stilizacija“ (Pederin 2007: 137–138).

Taj se ironički diskurs može prepoznati i u pismima kada se putopisni subjekt bavi kolektivnim identitetima, pa u nekoliko pisama postojanje Slavenstva naziva fikcijom, prigovarajući Poljacima da i ne znaju da postojimo:

Vratio sam se iz Krakowa: grad je to neobično zanimljiv i vrijedno ga je poznati: sastavni dio one fikcije koja se zove Slavjanstvo. (...) Upoznao sam neke Rumunje, i čitam mnogo o rumunjskom slikarstvu i historiji. Narodi su kao lišaj ili guba na zemaljskoj kori: bujaju po prašumama i umišljaju sebi da su nadnaravnog podrijetla (Krleža 2015: 109)⁸.

Krleža ističe da je Varšava „grad slavenski, to jest prljav i blatan i siv“ te „manje selo (intelektualno) od Praga, jer je dalje od Berlina, i jer su Poljaci narod za

⁷ Krleža šalje pismo iz Moskve u Zagreb u ožujku 1925.

⁸ Krleža šalje pismo iz Varšave u Zagreb u ožujku 1932.

sebe i u ovim blatima prepušteni sebi“ (ibid. 107). Osim toga, u Krležinim pismima ne nedostaje političkih komentara, pa primjerice putopisni subjekt zaključuje da je u Berlinu Hitler pokvario sve te napušta grad. Tako se u pismima otkriva ono što je Pederin već zaključio o Krležinu putopisu, a to je da se Krleža više ne može „zadovoljiti slikom svijeta u napretku, kako ga vidi realistički putopis“ te da on više nema „povjerenja u napredak države i društva“ (usp. 2007: 118).

U *Kulturi putovanja* Duda poistovjećuje putnika i pripovjedača te kao njihove sličnosti ističe:

„Putovanje kao pojedinačno iskustvo jest događaj i logično izaziva znatizelju članova zajednice koji su, posve uvjetno, statični u odnosu na dinamiku putnika koji kao sudionik u nepoznatom ili kreator događaja posjeduje višak znanja. Znanje je uvijek izvan granica mjesta što ga svakodnevno proizvodimo manje ili više rutiniranim, ustaljenim djelovanjem. Narativno oblikovanje toga znanja čini od putnika pripovjedača“ (Duda 2012: 48).

S obzirom na to da je naslovljenik, odnosno naslovljenica pisama njegova supruga Bela, postoje dijelovi teksta koji su teško razumljivi drugim čitateljima ili zbog nepoznavanja konteksta ili zato što Krleža namjerno želi zaštititi sadržaj pisma od čitatelja kojima ono nije namijenjeno. Tako upozorava Belu: *Ne piši o tome jer pisma za mog odsustva dolaze u njene ruke* (Krleža 2015: 17). Osim toga, Krleža se referira na mnoge osobe iz kulturnoga i političkoga života tako što navodi samo njihove inicijale, ne otkrivajući puno ime i prezime. Pritom uvelike pomažu dodatci i bilješke koje je priređivač uključio u zbirku, ali oni nisu nužni za samu analizu djela kao putopisnoga diskursa. Bitno je uzeti u obzir kako pismo kao način oblikovanja teksta utječe na ostvarenje putopisnih elemenata. Pritom je postojanje naslovljenika jedan od ključnih elemenata koji utječe na pripovjedača i informacije koje putopisni subjekt otkriva u pismima. Zato se Bela ističe kao čitatelj i recipijent u povlaštenoj poziciji, ne samo zato što posjeduje znanje o putopisnome subjektu koje ostali čitatelji nemaju nego i zato što je ona njegova supruga, osoba za koju se može pretpostaviti da je za putopisnoga subjekta osoba od povjerenja. S jedne se strane može zaključiti da to pridonosi vjerodostojnosti Krležina diskursa, dok se s druge strane ne može zanemariti njegova perspektiva kao subjektivnoga promatrača čije postojanje, tijekom putovanja, problematizira iluziju stvarnosti, imagološke slike te kulturološka i politička pitanja istoka i zapada.

Zaključak

Sagleda li se zbirka u cjelini, može se zaključiti da se u Krležinim pismima može pronaći većina putopisnih elemenata – od putopisnih kataloga, itinerara, imagoloških slika, impresija, dotematizacija itd. Pisma se mogu žanrovski odrediti kao putopisne razglednice koje su svjedočanstvo ne samo oblikovanja Krleže kao umjetnika i intelektualca već i društveno-političke slike mnogih europskih kulturnih središta s pomoću Krleže kao putopisnoga subjekta i pripovjedača. S obzirom na to da je riječ o nefikcionalnome žanru, propituju se granice između Krleže kao autora i Krleže kao putopisnoga subjekta. Unatoč tome neporeciva je umjetnička i literarna vrijednost pisama unutar Krležina književnog opusa te ona čine kompleksan i provokativan predmet istraživanja.

Literatura

- BOGIŠIĆ, Vlaho. 2015. „Napomena priređivača.“ U: *Bela, dijete drago*. Zagreb: Naklada Ljevak. 313–323.
- BUTOR, Michel. 1974. „Le voyage et l'écriture.“ U: *Répertoire IV*. Paris: Minuit, collection Critique. 9–29.
- DUDA, Dean. 1998. *Priča i putovanje*. Zagreb: Matica hrvatska.
- DUDA, Dean. 2012. *Kultura putovanja*. Zagreb: Naklada Ljevak.
- EAKIN, Paul John. 2000. „Ja i kultura u autobiografiji.“ U: *Autor, pripovjedač, lik*. Osijek: Svjetla grada. 349–426.
- KRLEŽA, Miroslav. 2015. *Bela, dijete drago*. Zagreb: Naklada Ljevak.
- LEJEUNE, Philippe. 2000. „Autobiografski sporazum.“ U: *Autor, pripovjedač, lik*. Osijek: Svjetla grada. 201–236.
- PEDERIN, Ivan. 2007. *Hrvatski putopis*. Rijeka: Maveda.

TRAVELOGUE ELEMENTS IN KRLEŽA'S LETTERS

Summary

Bela, dear child is a collection of one hundred selected letters exchanged between Bela and Krleža between 1918 and 1981. By studying Krleža's letters, one can see the interweaving of different genres. The subject of analysis will be ways of recording space and travelogue elements in epistolary form. Krleža sends letters from different European cities and conveys his impressions with short dothematization and forms interesting socio-political images of the cities where he stays. Krleža's imagological constructions are scattered fragmentarily through numerous letters in which the travel subject discovers the worlds of famous cities through the eyes of an artist. His stays abroad are closely related to his creativity and to the construction of his identity as a European writer.

KEYWORDS: *dothematization, imagology, Krleža, travelogue, travelogue subject*